

УДК [821. 161. 2-3 : 821. 161. 1-3]

Головій О. М.,

аспірант кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки

Леся Українка та Антон Чехов: до проблеми міжлітературних взаємин

Роботу виконано на кафедрі теорії літератури та зарубіжної літератури ВНУ імені Лесі Українки

У статті доведено актуальність проблем «Леся Українка та російська література», «Леся Українка та Антон Чехов». Зіставлено прозу Лесі Українки (повість «Жаль») та Антона Чехова (оповідання «У рідному кутку») у контексті специфіки осмислення письменниками екзистенційної проблеми вибору. Виявлено стильові особливості проаналізованих творів.

Ключові слова: Леся Українка та російська література, оповідання, повість, реалізм, неореалізм, психологізм, екзистенційна проблематика, проза Лесі Українки, проза А. Чехова.

Головий О. М. Леся Украинка и Антон Чехов: к проблеме литературных взаимоотношений. В статье доказано актуальность проблем «Леся Украинка и русская литература», «Леся Украинка и Антон Чехов». Сопоставляется проза Леси Украинки (повесть «Сожаление») и Антона Чехова (рассказ «В родном углу») в контексте специфичности осмысления писателями экзистенциальной проблемы выбора. Выявляются стилевые особенности проанализированных произведений.

Ключевые слова: Леся Украинка и русская литература, рассказ, повесть, реализм, неореализм, психологизм, экзистенциальная проблематика, проза Леси Украинки, проза А. Чехова.

Goloviy O. M. Lesya Ukrainka and Anton Chehov: to the Problem of Interrelation Between Literatures. In this article is demonstrated actuality of problems «Lesya Ukrainka and Russian literature», «Lesya Ukrainka and Anton Chehov». Prose of Lesya Ukrainka (tale «Sorrow») and Anton Chehov (story «In native nook») is compared in context of specificity of meaning-fulness of writers of existentialistic problem of choice. Stylish peculiarities of analyzed creations are uncovered.

Key words: Lesya Ukrainka and Russian literature, story, tale, realism, neorealism, psychologism, existentialistic problems, Lesya Ukrainka's prose, Anton Chehov's prose.

Постановка наукової проблеми. Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблема «Леся Українка та російська література» не досліджувалася на належному рівні протягом усього розвитку лесезнавства – науковці її або ж трактували однобоко (внаслідок чого творчість письменниці була прочитана у світлі впливів російського письменства), або ж, навпаки, ігнорували. Так, свого часу І. Франко відзначив, що Леся Українка написала поему «Самсон» під впливом російської літератури, у якій «в половині вісімдесятих років... зайшла була мода на переспівування біблійних тем» (стаття «Леся Українка», 1898) [17, Т. 31, 257]; критик не згадував ані про світовий контекст, ані про українську традицію осмислення цього біблійного мотиву. Проблема специфіки зв'язків Лесі з російською літературою отримала благодатний ґрунт для вивчення й аналізу в часи СРСР. Тоді в літературознавчих працях ішлося про відгуки російського мистецтва у творчості Лесі Українки: наприклад, у статті О. Білецького [2], у монографіях О. Бабишкіна [1], Н. Кузякіної [9], Л. Міщенко [11] та ін. Однак радянські науковці головним чином звертали увагу на тематичні й верифікаційні паралелі в поетичній, рідше – драматичній творчості Лесі Українки та російських поетів і драматургів ХІХ – початку ХХ ст., серед яких обов'язково згадувався М. Горький*. Безперечно, у цих працях є чимало ґрунтовних спостережень, водночас відчутний ідеологічно-кон'юнктурний підхід та підпорядкований йому аналіз текстів, чимало притягнутих за вуха фактів тощо.

У сучасному літературознавстві інтенсивно осмислюється

* Наприклад, Л. Міщенко наголошувала: «Із всіх сучасних Лесі Українці російських письменників найближчим їй за ідейним та духовним спрямуванням був Максим Горький» [11, 153]; на переконання авторки, спільність мотивів і тем, поєднання реалізму з революційною романтикою породжені «насамперед тим, що спільний гніт тяжів над російським та українським народами, однакові визвольні ідеї хвилювали ці народи» [11, 154]. У праці І. Головахи вказано, що Леся Українка «в галузі естетики була під плідотворним впливом ідей марксизму і родоначальника пролетарської літератури М. Горького» [3, 120].

специфіка зв'язків творчості Лесі Українки із зарубіжними літературами, російська знову ж залишається на периферії й потребує систематичного розгляду*. Очевидно, причина цієї тенденції в тому, що Лесині літературно-критичні праці присвячені головним чином зарубіжним письменникам, ними ж вона захоплюється в листах. Крім того, драматичні твори, котрі вже традиційно вважаються вершинними в її доробку, написані на світові сюжети, художньо осмислені в різних зарубіжних літературах (хоча й російська не виняток – згадаймо Лесиного «Камінного господаря» й пушкінського «Камінного гостя», «Дон Жуана» О. К. Тостого, «Дон Жуана в Єгипті» М. Гумільова тощо). Звісно, поодинокі літературознавчі праці трапляються й у царині зв'язків Лесі Українки з російською літературою, однак стосуються головним чином її поетичного й драматичного доробку. На нашу думку, розкрити всю повноту й багатогранність зв'язків Лесі Українки з російською літературою, обмежившись лише цими родовими й жанровими різновидами, неможливо. Саме Лесина проза є яскравим свідченням взаємозв'язків між російською й українською літературами кінця ХІХ – початку ХХ ст.: не лише існування типологічних та генеалогічних паралелей на образному, тематичному, наратологічному, хронотопному рівнях художніх творів, а й спільність вияву стильових тенденцій, зокрема неореалізму.

Однією з причин периферійності проблеми «Леся Українка та російська література» в сучасному літературознавчому дискурсі є рівень уваги літературознавців до Лесиної белетристики. Адже дослідники, аналізуючи Українчину прозу, переконуючи, що вона потребує уваги літературознавців та читачів, зазвичай додають тезу про значно менші здобутки письменниці в епічній царині порівняно з поезією та драматургією. Цей стереотип утвердився в українському літературознавстві з легкої руки І. Франка. Нагадаємо:

* До прикладу, у чотирьох випусках збірника «Леся Українка і сучасність» (Луцьк, 2003–2008) проблема зв'язків творчості волинської письменниці з російською літературою оминається.

І. Франко, попри схвальний відгук на Лесин «Жаль» (у листі до Олени Пчілки від 30 вересня 1891 року [17, Т. 49, 298–300]), у статті «Леся Українка», що була надрукована 1898 року – уже після виходу у світ Лесиних прозових творів «Така її доля» та «Біда навчить», зробив висновок: «...Не в новелах її сила... Її талант ліричний...» [17, Т. 31, 271])*.

Отже, стереотип потребує обґрунтованого заперечення, оскільки Лесина проза у своїй мистецькій довершеності не поступається поетичним і драматичним творам.

Відомо, що Леся Українка цікавилася російською літературою, знала її класиків і своїх сучасників, співпрацювала з російськими періодичними виданнями тощо. Незважаючи на це, за влучним спостереженням О. Білецького, «у листах Лесі Українки ми знайдемо не так вже багато міркувань про російську літературу 80–90-х років і початку ХХ століття, тобто саме того періоду, коли остаточно склалася і зростала поетична особливість письменниці» [2, 606]. Те саме можна сказати і про її літературно-критичні праці. Причину дослідник пов'язав із негативним «ставленням української письменниці до російської літературної продукції реакційної пори» [2, 606]. Неприйнятність характерного для радянської науки пояснення очевидна. Водночас у цій же праці О. Білецький, згадуючи про позицію Олени Пчілки в національному питанні («Мати Лесі Українки робила все, щоб зосередити її увагу лише на українській національній культурі, нав'язавши свідомість відчуття різкої різниці поміж “своїм” – українським і “несвоїм” – великоруським» [2, 603]), мимохіть натякнув на

* Про тяглість цієї «традиції» свідчать численні висновки авторитетних критиків та літературознавців: Б. Якубський у передмові до книгоспілчанського видання зазначав: «Белетристичні твори Лесі Українки не займають такого місця в історії української літератури, як її драми та драматичні поеми, може, навіть, і як лірика письменниці» [19, V]. О. Дейч у розвідці про Лесину творчість зауважував: «...У прозі Леся Українка не досягла тієї художньої висоти, якої досягла у творах інших жанрів» [4, 152]. Т. Третяченко зробила висновок: «Леся Українка в прозі не піднялася до таких вершин, як у своїй ліриці або драматургії» [13, 39–40]. Ця тенденція наявна і в сучасному літературознавстві. Скажімо, Н. Зборовська переконана, що Лесин талант найяскравіше виявився в драматургії, оскільки характерна для прози «оповідна форма здавалася їй простуватою...» [7, 111] тощо.

справжню причину неоднозначного ставлення Лесі Українки до російської літератури. Очевидно, Леся принципово не згадувала у своїх працях російських письменників-сучасників, оскільки переймалася національним питанням і все життя її не покидало «відчуття різкої різниці» між пригнобленою і пригноблюючою літературами. Хоча підкреслимо: це не означає, що вона не визнавала здобутків російської культури – як класичної, так і сучасної їй*.

* Суперечливість оцінок російської літератури видно вже з раннього листування Лесі Українки. Так, у листі до Драгоманових від 13 березня (25 березня) 1888 року Леся прохала надіслати «французький переклад драми Толстого “Власть тьмы”», бо «страшенно цікаво, як вона може виходить у французькому перекладі» [15, Т. 10, 20]. У наступному листі (1888 рік, середина червня, з Колодяжного) письменниця пояснила своє зацікавлення і невдоволення цим письменником: він схожий на «новітніх натуралістів школи Золя», «котрі мені зовсім не подобаються, бо мені здається, що в їх більше страхів різних, ефектів, ніж тої правди, або сама безпросвітна бридота. За це я не люблю і Толстого, та ще й за його містицизм. Я ж, як нарештє, читала більш усього його останні твори, в котрих [або] окрім чортів та ангелів нічого не видно, або само тільки страхіття як, наприклад, “Смерть Івана Ильича”. – “Власть тьмы” мені теж зовсім не подобається, отже, я й просила прислати її не для того, щоб я так уже кохалась у Толстому, а для того, щоб побачить, як може вийти така крайня кацапщина у французькому перекладі» [8, 69–70]. Очевидно, у зв'язку з такими інтонаціями, цей лист не ввійшов до складу академічного 12-томного видання творів Лесі Українки. Його вміщено в праці О. Косач-Кривинюк [8, 69–70] та в дев'ятому томі 10-томника [16, 11–13]; М. Мороз теж згадує цей лист [12, 37]. У цьому ж листі Леся із захопленням відгукнулася про іншого російського письменника – І. Тургенева, якого шанували в родині Косачів, до того ж М. П. Драгоманов, Олена Пчілка та П. А. Косач були знайомі з ним особисто. Відомо, що на Всесвітньому літературному конгресі в Парижі (1887 р.) російський письменник підтримав виступ М. Драгоманова проти переслідування царизмом української мови [див.: 11, 133]. Повне зібрання творів Тургенева подарувала Олена Пчілка Лесі в день народження 1888 року: «Читаю знов усе, дещо уперше читаю, дещо вдруге. Ліля наша теж гризе його, і я тому рада, бо вона багато глупості читає, а Тургенєв, може, її відіб'є від того» [8, 70]. Водночас цей лист не є доказом Лесиною ігнорування здобутків натуралістів та Л. Толстого, про що свідчать наступні факти. Леся Українка при підтримці М. Старицького і М. Лисенка в юнацькі роки займалася безпосередньою організаційною діяльністю у гуртку «Плеяда», члени якого планували видати «Бібліотеку світової літератури». Одним із завдань гуртківців Леся вважала поширення українською мовою творів зарубіжної та російської класики [див. «Примітки»: 15, Т. 10, 445]. У листі до брата Михайла від 26–28 листопада (8–10 грудня) 1889 року вона порадила членам гуртка «Плеяда» перекладати твори зарубіжних і російських письменників; у списку авторів і їхніх творів не оминула й Л. Толстого («Війна і мир», «Анна Кареніна») та Е. Золя («Гріх абата Муре» і «Пастка») [15, Т. 10, 41–42]. Показовим варто зважати те, що свою найближчу подругу Ольгу Кобилянську Леся заохочувала глибше вивчати російське письменство. У листі до неї від 29–30 травня 1899 року (з Берліна) запропонувала свою допомогу в ґрунтовному ознайомленні з російською літературою: «Коли б Вам було цікаво познайомитись, напр[иклад], з російською літературою, то я з великою охотою, в чім можу, послужу Вам. Ой боже! якби-то, напр[иклад], д. Павлик знав, що я хвалю Вас за німеччину і

Проблема рецелції Лесею Українкою російської літератури потребує ґрунтовного дослідження, ми ж звернемо увагу на зв'язки між прозовою творчістю Лесі Українки та Антона Чехова – одного з небагатьох російських письменників-сучасників, згадуваних Лесею в листах та літературно-критичних працях.

Л. Міщенко припускає, що Леся Українка мала змогу ознайомитися з першими публікаціями А. Чехова на сторінках журналу «Русская мысль» [11, 147]. Українська письменниця цікавилася творчістю російського колеги, слідкувала за критичними відгуками на його прозу, у чому переконує лист до І. Я. Франка від 21 жовтня 1898 року. Леся Українка писала про «Мужиків» Чехова та полеміку в російській критиці навколо цього твору, однак лише принагідно, прохаючи Франка рецензувати збірку оповідань «Наші люди на селі» Грицька Григоренка (О. В. Судовщикової-Косач): «В Києві сі оповідання справили враження, їх ставлено поруч з “Мужиками” Чехова, та й скуток їх був подібний до тих же “Мужиків”: одні не в міру хвалили, другі не в міру ганили» [15, Т. 11, 73]. Відомо, що Франко цієї рецензії не написав [див. «Примітки»: 15, Т. 11, 400].

У незавершеній і неназваній статті (написаній не раніше 1905 р.) про ранню творчість В. Винниченка* Леся

запрошую до російщини, – то б то сварився! А я таки йому про се скажу...» [15, Т. 11, 118,]. Із цього приводу Леся зазначила в листі до М. І. Павлика 7 червня 1899 року: «К[обилянськ] у збираюсь “втрутити” ще й в рос[ійську] літературу, бо, видно, вона її з третіх рук знає, а по-моєму таки, напр[иклад], Тургенєва і С^о варто з перших рук приймати. Лайте ще раз або похвалить» [15, Т. 11, 126]. У літературно-критичних та публіцистичних статтях Леся Українка неодноразово, хоча найчастіше лише принагідно, говорила про взаємовпливи між російською та світовими літературами, підкреслювала мистецьку довершеність російських класиків тощо. Наприклад, у статті «Нові перспективи і старі тіні (“Нова жінка” західноєвропейської белетристики)» зробила висновок про «прогресивний» розвиток «жіночого питання» в Росії порівняно з країнами Західної Європи; відзначила оригінальність образів російських жінок у творах російських письменників на тлі західноєвропейської белетристики: «Образи російських жінок Тургенєва і Достоевського змусили своєю “загадковістю” мріяти навіть Бурже!» [15, Т. 8, 84].

* У радянському літературознавстві стаття замовчувалася: не входила в жодне повне видання творів Лесі Українки після 1930 р. (в 1930 р. її вперше опубліковано в XII томі книгоспілчанського видання творів Лесі Українки за редакцією Бориса Якубського). У 1968 р.

Українка порівнювала чеховську та винниченківську манери письма, головним чином авторське вміння передавати психологію героїв-персонажів та ефективність використання гумористичних художніх засобів. Безперечно, першість віддала зрілому російському авторові: «Чехов умів глибше зазирнути в душу середньої людини... Гумор у його творах... був схожий на гумор блазня в трагедіях, який повторює сміхом те ж саме, що інші вже сказали сльозами»; у раннього Винниченка гумор «не глибокий, чисто зовнішній... часто здається зайвим або перебільшеним» [14, 359]. Леся зробила однозначний висновок: «Нам здається, що в таланті п. Винниченка мало рис, близьких Чехову, може, є тільки одна – вміння змалювати “настрій” обстановки і владу її над людиною» [14, 359].

Навіть ці спорадичні зауваження свідчать, що Леся Українка високо оцінювала майстерність А. Чехова і тонко розуміла його стиль. Звісно, про безпосередні впливи російського автора на Лесину прозу говорити не варто, однак порівняльний аналіз белетристики Лесі Українки та Антона Чехова актуальний, оскільки в їхньому житті та творчості є чимало спільного. Обое митців у певний період (1890–1900-і рр.) були сучасниками і відгукувалися у творах на ідеї та явища, породжені однією епохою. У стильовому плані їхня проза є неореалістичною. Показові безліч паралелей в особистому житті письменників: і А. Чехов, і Леся Українка походили з багатодітних сімейств, однак обох з дитинства терзало відчуття окремішності й інакшості (навіть серед родинного кола); обоє лише за кілька років до смерті змогли облаштувати власне сімейне життя (А. Чехов одружився з театральною актрисою О. Кніппер, Леся Українка з К. Квіткою); щоправда і це не змогло викоринити з їхньої свідомості екзистенційного відчуття самотності. Російський письменник і українська авторка хворіли на

її вміщено в додатку до вибраних творів В. Винниченка, виданих М. Мольнаром у Братиславі (Винниченко В. Оповідання. – Братислава, 1968). В Україні опубліковано аж 1989 р. в часописі «Українське літературознавство» (Львів, 1989, вип. 53). Переклад українською мовою, здійснений В. Панченком, з'явився вперше в додатках до видання творів В. Винниченка 1993 р. [14].

туберкульоз (звісно, Лесина боротьба із захворюванням була тривалішою), що й спричинило передчасну смерть. У зв'язку з розвитком хвороби Леся Українка та А. Чехов змушені були покидати межі батьківщини, подорожувати за кордоном, протягом тривалого часу жити в Криму (відомо, що в Ялті Чехов придбав земельну ділянку, збудував дім, де проживав зі своєю матір'ю та сестрою [див.: 6])*. Обоє, не зважаючи на затяжну й виснажливу хворобу, творили до кінця життя: А. Чехов писав прозу й драми, а Леся Українка – поезію, драматичні поеми й белетристичні твори.

До речі, у сучасному літературознавстві не менш актуальною є тема «А. Чехов та Україна» в ракурсі рецепції його творчості українськими критиками й митцями та в плані українського походження письменника, інформація про яке тривалий час замовчувалася**.

Мега дослідження. Проблема порівняння прозового доробку Лесі Українки та А. Чехова багатоаспектна і стосується як стильових особливостей, зокрема вияву неореалізму, так і специфіки звернення до різних тематичних пластів: життя

* Специфіка кримських мотивів у творчості обох авторів має стати предметом окремого дослідження.

** У часи СРСР одні дослідники замовчували факт українського походження А. Чехова (наприклад, П. Загребельний у нарисі-есеї про російського письменника; див.: Загребельний П. Три долі. Гоголь, Шевченко, Чехов / Павло Загребельний // Загребельний П. Неймовірні оповідання : оповідання, повість. – К. : Рад. письменник, 1987. – С. 250–282), інші принагідно згадували про зв'язки російського класика з Україною (наприклад, М. Рильський у статтях про А. Чехова; див.: Рильський М. Антон Чехов / Максим Рильський // Рильський М. Зібрання творів. У 20 т. Т. 14. Літературно-критичні статті. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 18–20; Рильський М. Про Чехова / Максим Рильський // Рильський М. Зібрання творів. У 20 т. Т. 14. Літературно-критичні статті. – К. : Наук. думка., 1986. – С. 150–155). В емігрантському середовищі траплялися поодинокі праці про зв'язки А. Чехова з Україною, скажімо монографія І. Овечка (див.: Овечко І. Чехов і Україна / Іван Овечко. – Мюнхен : УВУ, 1973. – 150 с.; рецензія на це видання: Славутич Я. Чехов як українець / Яр Славутич // Славутич Я. Дослідження та статті: Розстріляна муза. Меч і перо. Українська література на Заході. – Едмонтон : Славута. – С. 229–233). Сучасні дослідники пишуть про українське походження А. Чехова (Поліщук Я. Чехов в українській критиці (три інтерпретації класика) / Ярослав Поліщук // Слово і час. – 2006. – № 1. – С. 62–71; Шевченко В. «Дід мій був малоросом...» / Віталій Шевченко // Літературна Україна. – 1999. – № 41–42. – С. 11), про місця, які відвідував письменник на Україні (Жаботинський П. Незабутні відвідини / Петро Жаботинський // Українське слово. – 2008. – № 37. – с. 13; Головачева А. Г. А. П. Чехов и Крым: поэтика и поэзия диалога / А. Г. Головачева // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 2007. – № 1. – С. 6–14) тощо.

селян (є всі підстави порівнювати Лесину повість «Приязнь» та оповідання А. Чехова «Мужики» та «В яру»), стан душевнохворих («Палата № 6» А. Чехова та «Місто смутку» Лесі Українки), повсякдення сільської вчительки («На підводі» А. Чехова і Лесині «Волинські образки. І. Школа») тощо. Наразі звернемося до теми життєвого вибору, який робить юна дівчина, досягнувши повноліття. Леся Українка осмислювала її в повісті* «Жаль», А. Чехов – у численних творах («Анна на ший», «Наречена» тощо); найвідчутніше з Лесиним «Жалем» перегукується оповідання російського письменника «У рідному кутку». Крім того, спробуємо визначити стильові особливості белетристики А. Чехова та Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу. Повість «Жаль», перший великий прозовий твір Лесі Українки, було надруковано в 1894 році (ж. «Зоря», № 9)**. З Лесиною листа до О. Маковея (від 19 вересня 1893 року) дізнаємося про неоднозначну читацьку рецепцію «Жалю»: «Павлик радив мені знищити сю повість, бо вона, мовляв він, не придасть нічого до моєї слави, а ще, може, й пошкодить»***, натомість І. Франко «казав, що се найкраща моя річ і що гріх було б не пустити її в світ» [15, Т. 10, 167]. А. Чехов створив оповідання «У рідному кутку» в 1897 р., будучи вже зрілим і визнаним письменником; відгуки

*Щодо жанру цього твору, то в літературознавстві є різні думки. Так, Леся Українка визначила жанр – оповідання, однак терміни «повість» та «оповідання» письменниці вживала непослідовно. Т. Третяченко назвала «Жаль» оповіданням [13]. На нашу думку, переконливим є визначення Л. Кулінської: «Жаль» – повість [10].

** Відома історія написання «Жалю». У родині Косачів неодноразово проводилися літературні конкурси на різні теми. Поштовхом до створення «Жалю» став конкурс на тему «канатка» чи «кушетка»; М. Косач написав оповідання «На огнище прогресу» (перша назва – «Кушетка»), Олена Пчілка – «Кушетка».

*** О. Забужко вважає, що з огляду на актуалізацію теми «мезальянсу» повість «Жаль» варто прочитувати «у приналежному історичному контексті – як документ із життя жіноцтва вищих класів імперії напередодні її занепаду» [5, 390]. Дослідниця припускає, що нищівна критика «Жалю» М. Павликом ґрунтувалася не на власне естетичних якостях твору, а на суб'єктивно-особистих причинах: «Недарма ж М. Павлик, посвтавшись до Н. Кобринської й діставши відкоша, напався мокрим рядном на її “недемократичність” (sic!), і в гадці не покладаючи, що, крім його “мужицького походження”, “панна сенаторівна” могла мати для відмови й якісь інші підстави» [5, 389]. Відтак проблема нерівного шлюбу на той час була особливо дражливою для М. Павлика, звідки й відповідна реакція на Лесину повість.

на нього теж були суперечливі [див. «Примітки»: 18, 530–531]. В основі обох творів – проблема вибору: юні дівчата-панянки обирають свій життєвий шлях, однак керуються корисливими мотивами, внаслідок чого позірно легша дорога виявляється помилковою.

Леся Українка показує тривалий період життя головної героїні – панни Софії Турковської, що характерно для жанру повісті: йдеться про досягнення повноліття, одруження та життя з князем, розорення і смерть чоловіка, перебування в батьків на селі, повернення до міста в ролі баронесиної компаньйонки, розчарування в усьому та вбивство господині. А. Чехов у своєму оповіданні зосереджує увагу на кількох коротких епізодах: повернення Віри Іванівни Кардіної після десятилітньої розлуки в рідний закуток, життя з дідусем і тіткою, роздуми про майбутнє, одруження.

Читач має змогу сформуванати повне уявлення про Софію як особистість, оскільки стежить за розвитком її характеру впродовж усього сюжету, бачить її в численних життєвих ситуаціях. Однак у центрі уваги опиняються головним чином події – своєрідні наслідки роздумів Софії, а душевне сум'яття залишається на задньому плані, його навіть не вистачає, особливо в перших частинах твору, коли дівчина виходить заміж за князя, живе з ним у розкошах тощо. Внаслідок цього героїня не викликає жодних симпатій чи співчуття, схожа на трафаретний образ розбещеної панянки. Хоча насправді це складний і неоднозначний персонаж – людина, загублена в лабіринті життєвих перипетій і вигаданих ідеалів.

Леся Українка впускає читача у внутрішній світ Софії, починаючи з епізоду її приїзду в село Ведмежий Кут (за словами героїні – «*от іще назва!*») [15, Т. 7, 67]). Авторка не подає картини подорожі до батьківського обійстя, а відтак і не розкриває психологічного стану героїні: відомо лише, що та їде додому в пошуку підтримки, але не у зв'язку зі смертю чоловіка, а через розорення. Вдома Софія має час на роздуми про своє теперішнє й майбутнє. Її лякає «глушина», уособленням

якої стають образи зимового саду й кладовища: «...Садок був невеличкий, але в ньому було кілька старих дерев, що стояли, сумно схиливши віти під тяжким навісом снігу... По той бік вулиці стояла церковця з зеленим дахом, і навколо неї мріли крізь туман зимовий похилі хрести на сільському цвинтарі» [15, Т. 7, 65]. Героїня страждає: «Я мушу думати щось, бо тут жити я не можу, – з самої нудьги можна пропасти! Сумно, глухо!.. » [15, Т. 7, 66], «Перш усього треба вирватися з цієї глушини... Треба в ширший світ, там, може, знов у люди вийду» [15, Т. 7, 67].

А. Чехов показав поїздку Віри додому, передав подорожні роздуми героїні. Віра з радістю покидає місто, її вабить природа («Вера тоже поддавалась обаянию степи, забыла о прошлом и думала только о том, как здесь просторно, как свободно; ей, здоровой, умной, красивой, молодой – ей было только 23 года – недоставало до сих пор в жизни именно только этого простора и свободы» [18, 313]), а душу наповнює відчуття свободи. Однак «этот простор, это красивое спокойствие степи говорили ей, что счастье близко и уже, пожалуй, есть... И в то же время нескончаемая равнина, однообразная, без единой живой души, пугала её, и минутами было ясно, что это спокойное зелёное чудовище поглотит её жизнь, обратит в ничто» [18, 316]. Крім того, Віру, як і Софію, лякає життя в маєтку, про що свідчить одне з перших питань до тітки: «Здесь не скучно жить?» [18, 315]. Образ саду («старый, некрасивый, без дорожек» [18, 315]) теж стає уособленням «глушини».

Віра здобула освіту («она кончила в институте, выучилась говорить на трёх языках, много читала» [18, 316]), має власну садибу, матеріально забезпечена (батько залишив їй у спадок п'ятнадцять тисяч). Вона, на відміну від Софії, не прагне «стрибнути вище голови», однак, тим не менше, не може реалізуватися в житті. Одруження виявляється єдиним виходом із замкненого кола тривалих роздумів і душевних страждань, і то одруження з некоханою людиною – лікарем Нещатовим, якого насватала тітка: «Наружно это был бледный, стройный

брюнет в белом жилете; понять же, что у него в душе и в голове, было трудно» [18, 316]. Звісно, з такою людиною молодій енергійній дівчині щастя не бачити. Її вимушена мрія, «что, выйдя замуж, она будет заниматься хозяйством, лечит, учит, будет делать всё, что делают другие женщины её круга» [18, 324], навряд чи здійсниться, адже для її реалізації треба бути середньостатистичною жінкою, а Віра відчуває себе особливою. Єдине, що може принести цей шлюб – розчарування, і в глибині душі вона готує себе до них, втішаючись, що «это постоянное недовольство и собой, и людьми, этот ряд грубых ошибок, которые горой вырастают перед тобою, едва оглянешься на своё прошлое, она будет считать своею настоящею жизнью, которая суждена ей, и не будет ждать лучшей... Ведь лучшей и не бывает! Прекрасная природа, грёзы, музыка говорят одно, а действительная жизнь другое. Очевидно, счастье и правда существуют где-то вне жизни...» [18, 324].

Відтак фрагмент з життя юної дівчини наповнюється глибоким філософським змістом, власне екзистенційною проблематикою: сенс буття, примарність вибору, пасивність і приреченість людини тощо. Поглиблений психологізм є одним із засобів виходу від реалістичної конкретики до філософізму. А. Чехов майстерно відтворює внутрішній світ героїні: її відчуття, переживання, сум'яття, мрії й розчарування. Потужний чеховський психологізм (як згадувалося вище, Леся Українка в статті про В. Винниченка акцентувала на цій особливості стильової манери російського письменника) трансформує традиційну реалістичну естетику – це вже новітній «посткласичний» реалізм, або ж неореалізм кінця XIX – початку XX ст.

Неореалізм як метод та стиль визначає прозу Лесі Українки, однак у ранній повісті «Жаль» він ще не заявляє про себе на повну силу. Письменниця лінійно розгортає події, подає статичні характеристики героїв, дбає головним чином про життєву достовірність і конкретику, панорамність зображення,

темпорально-локальну точність тощо; водночас вона майже не мотивує вчинків своєї героїні, а якщо й показує її внутрішній світ, то робить це, як реалісти ХІХ ст.: її психологізм поверховий, внаслідок чого твір ще далекий від екзистенційної глибини.

Скажімо, Софіїні роздуми про одруження нагадують забавки примхливої дитини, а не висновки свідомої жінки: *«Але хто ж справді тут єсть? Хіба той відставний майор, що приходить до татка і кожний раз такого диму з тютюну напустить на всю хату, що я аж млію? Або той акцизник, що й тільки мови у нього про собаки та про горілку? Фе! аж бридко!.. А з путніх людей хто ж мене тут знайде? Та й де б він тут узявся?»* [15, Т. 7, 66]. Або: *«Невже мені за якого-небудь Шпачинського йти?.. Воліла б уже згинути у сій глушині. От подумаєш – партія!»* [15, Т. 7, 66].

На нашу думку, ця повість – етапна на шляху письменниці до довершено зрілої неореалістичної прози, однак тяжіє до реалістичної естетики ХІХ ст. Наприклад, у стилі минулої епохи Леся Українка використовує при введенні любовної лінії – курортного знайомства між Софією та паничем Станіславом – традиційну романтичну замальовку: *«Софія з паничем вийшли в парк. Ніч була надзвичайно ясна, тиха. Дерев, удень такі нещасні та хворі, тепер здавалися зграбні та стрункі, мов постаті русалок. Тонкі граціозні тіні тремтіли сіткою на блакитно-білій стежці. Вітер зітхав у куцах так полохливо, таємничо. Дерев шепотіли кохані речі темним верховіттям. Здалека лунало срібне, палке, тужливе щебетання соловейка»* [15, Т. 7, 84]. Уже будучи вдома, героїня не може заспокоїтися: *«Зблід місяць, притих соловейко, а Софія все на веранді сиділа у мріях та дивилась на ту алею, що ледве розжевіла від ранньої зорі»* [15, Т. 7, 87].

Водночас відчувається Лесине прагнення вийти за межі естетичної традиції минулого століття – у творі є чимало модерних рис. Герої вже не вписуються в характерну для класичного реалізму схему: позитивний – негативний персонаж. Вони не є схематизованими носіями заданих,

відповідно до закладеного автором конфлікту, ідей. Конфлікт повісті виходить за межі соціально-психологічних протиріч, набуває універсальності. Характерна для «Жалю» й особлива форма нарації: у канву твору органічно вписуються листи, спогади, роздуми героїні, помітна тенденція до драматизації й дискретного зображення тощо. Відсутня одверто заявлена авторська позиція, нема маркувальних акцентів, а фінал, незважаючи на наявність на сюжетному рівні розв'язки, залишається відкритим. Отже, у повісті «Жаль» вступають у протиріччя різні естетичні системи: традиційний реалізм ХІХ ст. та модерні тенденції, і це нуртування стилів не заважає виробленню та усталенню власне неореалістичної естетики в пізніших творах письменниці.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Якщо для Лесі Українки – модерної мисткині, емансипованої жінки новітньої епохи – порушення теми вибору дівчиною свого майбутнього виглядає як закономірність, то в доробку А. Чехова – митця, сформованого позитивістсько-народницькою добою, та ще й чоловіка, видається чимось винятковим. Крім того, А. Чехов не просто подає історію з життя героїні, а передає її психологічний стан зі всіма нюансами. Очевидно, під впливом суспільних тенденцій ця тема однаковою мірою схвилювала як художників старшого покоління (А. Чехов), так і молодих (Леся Українка) – усі розуміли важливість проблеми становища жінки, власне не так її соціального стану, як можливості самореалізації в житті. Адже, як свідчать проаналізовані твори, й амбіційна Софія, і розумна Віра не можуть віднайти правильного життєвого шляху і в'язнуть у трясовині буденності.

Російський письменник звертав більше уваги на психологічний аспект; поглиблений психологізм вивів його прозу на новий естетичний рівень, що в стильовому плані виявив себе як неореалізм. Лесина повість «Жаль» естетично тяжіє до класичного реалізму, однак є спробою вийти за межі мистецької парадигми ХІХ ст., є етапом на шляху до довершеної неореалістичної прози ХХ ст. Аналіз специфіки

Лесиної зрілої прози в порівнянні з оповіданнями А. Чехова потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Література

1. Бабишкін О. Леся Українка в Криму / Олег Бабишкін. – Сімферополь : Кримвидав, 1955. – 102, [2]с.
2. Білецький О. Леся Українка і російська література 80–90-х років / Олександр Білецький // Білецький О. Зібрання праць. В 5 т. Т. 4. Російська література та російсько-українські літературні зв'язки. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 602–622.
3. Головаха І. Суспільно-політичні і філософські погляди Лесі Українки / І. Головаха. – К. : Держ. вид-во літ-ри УРСР, 1953. – 208, [4] с.
4. Дейч О. Леся Українка. Критико-біографічний нарис / Олександр Дейч // Дейч О. Дорогою дружби : статті, портрети, нариси. – К. : Дніпро, 1977. – С. 34–190.
5. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – 3-є вид., випр. – К. : Факт, 2007. – 638, [2] с. – (Висока полиця).
6. Зайцев Б. Чехов : [літературная биография] / Борис Зайцев. – М. : Дружба народів, 2000. – 205, [3] с.
7. Зборовська Н. Моя Леся Українка : есей / Ніла Зборовська. – Тернопіль : Джура, 2002. – 228 с.
8. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості : репринтне видання / Ольга Косач-Кривинюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – 923, [5]. – (Проект «Літературознавча скарбниця»).
9. Кузякина Н. Леся Украинка и Александр Блок : лит.-критич. очерк / Наталья Кузякина. – К. : Рад. письменник, 1980. – 165, [3] с.
10. Кулінська Л. П. Проза Лесі Українки / Л. П. Кулінська. – К. : Вища шк., 1976. – 165, [3] с.
11. Міщенко Л. Леся Українка в літературному житті / Л. Міщенко. – К. : Дніпро, 1964. – 261, [3] с.
12. Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки / М. О. Мороз. – К. : Наук. думка, 1992. – 627, [5] с.
13. Третяченко Т. Г. Художня проза Лесі Українки: творча історія / Т. Г. Третяченко. – К. : Наук. думка, 1983–286, [2] с.

14. Українка Леся. [Винниченко] / Леся Українка // Винниченко В. К. Раб краси : оповідання, повість, щоденникові записи / упоряд. В. Є. Панченка. – К. : Веселка, 1993. – С. 351–371.
15. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.
16. Українка Леся. Зібрання творів. В 10 т. Т. 9. Листи (1881–1900) / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1965. – 534 с.
17. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.
18. Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем. В 30 т. Т. 9. Сочинения (1894–1897) / Антон Чехов. – М. : Наука, 1974–1982.
19. Якубський Б. Леся Українка – белетрист / Б. Якубський // Українка Леся. Твори [у 12 т.]. Т. X. Проза / за заг. ред. Б. Якубського. – Нью-Йорк : Тищенко & Білоус, Видавнича спілка, 1954. – С. X–XXXII.

УДК 821.161.2-2

Лавринович Л. Б.,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри теорії літератури
та зарубіжної літератури Волинського
національного університету
імені Лесі Українки

Дон Жуан у драматичній творчості Лесі Українки та Ніколая Гумільова

*Роботу виконано на кафедрі теорії
літератури та зарубіжної літератури
ВНУ імені Лесі Українки*

У статті у порівняльному аспекті аналізується образ Дон Жуана у драмі Лесі Українки «Камінний господар» та одноактній п'єсі Н. Гумільова «Дон Жуан в Єгипті». Створені в один час, драматичні твори, проте, мають більше відмінного на генетичному, сюжетно-композиційному, наративному, образному, хронотопічному та інших рівнях літературознавчого аналізу. Спільним для обох інтерпретацій образу Дон Жуана є пафос індивідуалізму, за яким зрада своїй особистості веде до поразки.